

Спогади бувшого малолітнього в'язня Брацлавського і Печорського концтаборів
(Рабинович Є.А.) Цирульникової Євгенії Аронівни.

Мені було 14 років, коли прийшли німці. Ми жили в Брацлаві у своєму будинку на вул. Базарній № 1, дім був великий, нас було 6 чоловік сім'ї.

Старший брат Пиня 1921 р. народження навчався у Києві на історичному факультеті університету, звідти його взяли на фронт, брата Яшу 1924 р. народження і батька Арона Лейбовича 1901 р. призвали в армію. Залишились мати Етля Іцківна 1898 р. народження, брат Борис 1930 р. народження і я.

Ми пішки пішли із Брацлава, та невдовзі повернулись назад. Дім був пограбований. Мати була домогосподаркою, батько робітником. З серпня 1941 р. по 31 грудня 1941 р. всіх євреїв зігнали у гетто. В одному будинку жило декілька сімей. Всі повинні були носити жовті шестикутні зірки на правій руці і спині, якщо був виявлений єврей без жовтих зірок, його сильно били, іноді до смерті. З населення гетто брали контрибуцію: грішми, речами, золотом. Євреї віддавали все, щоб тільки не виганяли із Брацлава. Було організовано поліцію, комендатуру. Всіх ремісників щодня брали на роботу і багато з них не поверталися додому.

В жовтні місяці зібрали підлітків 14 — 16 років, у т. ч. і мене, і посадили в тюрму. Там нас не годували, били, поки община не внесла викуп. День і ніч поліцаї, німці, румуни розважались, стріляли у вікна, двері, часто попадали в людей. Грабували квартири, так тривало до 31 грудня 1941 р. Був сильний мороз і глибокий сніг. О 9 годині ранку нас вигнали із домівок, зігнали в колону і повели.

Хто не міг іти, розстрілювали. Дорогою вибирали дівчат із колони, гвалтували їх на очах у всіх і тут же розстрілювали. Під вечір змучені, холодні, голодні дісталися с. Вишківці, загнали в стайню, де було повно гноївки і так багато хто стояли до ранку, а решта були на вулиці, вранці було дуже багато трупів. До вечора ми добрались до Печери, де був колишій палац графа Потоцького, а потім туб. санаторій, але там вже були люди. Ми розбрелися по кімнатах, коридорах, хто де зміг захопити місце, щоби сісти. В кімнаті, де було по 4 чоловіка, нас опинилося 40 чоловік. Моря чорнил не вистарчить, щоб описати ті жахи, які пережили люди в Печерському фашистському концтаборі „Мертва петля“. Було дуже тісно і брудно. І дуже холодно: жили без скла, без їжі. Місцеве населення: українці, росіяни, поляки приносили, що могли і кидали через високий паркан, але це все не могло допомогти людям.

В Печері не було крематорію, людей не спалювали, а люди помирали від голоду, холоду, тифу. Кожного дня спец. команда вивозила мерців на кладовище, де були викопані рови, і туди скидали трупи. До нас дійшли слухи, що в січні 1942 р. євреїв, які переховувались у Брацлаві, живими кидали в Південний Буг — це Грановська з двома дітьми, Борух Нона та ін. Я всіх не пам'ятаю, але в цей день було вбито та втоплено більш ніж 50 чоловік: діти, літні люди, жінки. Деякі дітям вдавалося вибратись із табору, вони ходили жебракувати і приносили трохи поїсти рідним. Мій брат Боря ходив з торбинкою і приносив трохи їжі мені і матері. Декілька разів у нього стріляли, а одного разу так побили, що він ледве приповз у табір. Я захворіла на висипний тиф і досі не знаю, як на голому цементі, без ліків і теплого одягу, залишилась жити.

У березні 1942 р. почали приїздити машини і вивозити людей, досі невідомо, де знаходяться могили багатьох тисяч людей. Закопували людей живими.

Зібрали підлітків і мене у т. ч., повантажили на машину і повезли, ми не знали, куди нас везуть. Та виявилось, що привезли нас у Брацлавський табір, який містився у Чернашівській 7-річній школі по вул. Леніна. Табір був огорожений колючим дротом,

охороняли його німці та поліцаї. Комендантом був німець, його звали Годл, а прізвища не пам'ятаю. Спочатку в'язнів було мало, та другого дня почали прибувати машини з людьми з Польщі, Румунії, Молдавії, Бессарабії. Було багато дітей, жінок, літніх людей. На другий день знову приїхали машини і оголосили, що дітей, старших людей, хворих разом з речами везуть у хороший табір. Але всіх розстріляли. І так повторювалось майже кожного дня, тобто привозили людей, сортирували і вивозили.

Нас, підлітків, брали на ремонт дороги, на вантаження каменю, жорстви, а годували один раз на день мішаниною. Нам дуже допомагало місцеве населення. Мені моя шкільна подруга Надя Перепон принесла одяг і часто приносила їжу. На роботу нас водив товстий Артур і поліцай. При Артурі завжди була груба палиця, а поліцай був зі зброєю. Так, що діставалось усім. Кожного дня після роботи, а працювали в любую погоду, нас перелічували. Виявили, що не вистачає 12 чоловік, вишикували нас всіх і кожний 5-й був розстріляний. Оголосили, що якщо протягом 5-ти днів втікачі не знайдуться, розстріляють усіх. Кожного дня, а це було 3 дні поспіль, розстрілювали кожного п'ятого. Через 3 дні 12 чоловік були знайдені — 11 чоловіків і одна дівчина Ента із Молдавії. Всіх зв'язали мотузкою і живцем закопали в землю, після війни їх перепоховали на єврейському цвинтарі. Німці тримали собак, які разом з ними охороняли табір. Часто забирали дівчат 18 — 20 років до себе в черговий пункт і вони вже не повертались.

В кінці 1942 р. фашистський табір почали ліквідувати, мені та Рулі Костянтинівській вдалося втекти, але нас піймали і відвели у фашистський концтабір, який був у приміщенні бухгалтерського технікуму по вул. Ворошилова. Це був ніби робочий табір, нас виводили на роботу: ремонт дороги, збирати овочі. Годували один раз на день м'ясом із дохлої конини, вбрані були в лахміття і носили дерев'яні черевики. Руки та ноги були відморожені. Комендант табору сам керував усіма, тобто бив, розстрілював. Кожного дня, щоби заспокоїтись, розстрілював кількох в'язнів. За найменшу провину били до крові, втрати свідомості. Холод, голод, воші дуже мучили нас, але люди допомагали нам, коли ми працювали, приносили хліб, картоплю, деякий одяг. На початку 1943 р. нас всіх вишикували і погналі, але не на роботу, а назад в Печерський концтабір. Матері я там вже не застала, багатьох брацлавчан вже не було серед живих, одні померли, а інших вивезли і живими закопали в землю. Навкруги лежало багато мертвих дітей, жінок, літніх людей, по них повзали хробаки, не встигали їх ховати. Одного разу мені вдалося втекти із концтабору, потрапила я в дім до дуже доброї жінки в с. Печера Антоніни Левицької, у якої було 5 дітей, вона мене нагодувала, обігріла. Хтось виказав, що я зайшла в цей будинок, з'явилися поліцаї, а за укриття в'язнів розстрілювали всю сім'ю. Антоніна Левицька кинула мене в яму, де зберігалась картопля, без драбини. Не знаю, як я не загинула. Поліцаї шукали по всьому будинку, але на льох кинула хазяйка лахміття. Коли поліцаї пішли, вона мене провела і через пролом в стіні я повернулась у концтабір. Те, що можна було бачити кожного дня, неможливо описати. По території ходили живі трупи, роздягнені, роззуті, скривавлені. Наближалась Червона армія, люди намагались тікати, але майже всіх наздоганяла смерть, стріляли без розбору. Так було вбито багато в'язнів.

Знайшовся мій брат Борис, він приносив деяку їжу.

13 березня 1944 р. нам вдалося втекти з концтабору, ховалися в stodolі. 17 березня 1944 р. стрілянину було чутно зовсім близько і коли ми вийшли на дорогу, то не повірили своїм очам. Проходили воїни — сибіряки, було холодно, але я не відчувала, цілий день стояла на вулиці і плакала від радості, що залишилась жива з братом і від горя, що втратила матір. Пішли пішки додому в Брацлав, та замість будинку була вирва. Нас прихистили знайомі.

В концтаборах Брацлава, Печери було більш ніж 30 тисяч в'язнів, а залишилось в живих 740 чоловік.

Досі не відомо, де фашисти убивали свої жертви, тобто творили свої темні справи.

До 1988 р. ми, бувші в'язні фашистських концтаборів, були вигнанцями суспільства. Не можна було писати в анкетах, що бувший в'язень концтабору, не приймали в навчальні заклади, на роботу.

Залишилося дуже мало бувших в'язнів фашистських концтаборів. 17 березня 1989 р. був відкритий пам'ятний знак на будівлі бывшего фашистського концтабору с. Печера.

р. н. 403

ВОСПОМИНАНИЯ БЫВШЕЙ МАЛОЛЕТНЕЙ УЗНИЦЫ
БРАЦЛАВСКОГО И ПЕЧОРСКОГО ФАШИСТСКИХ КОНЦЛАГЕРЕЙ
(РАБИНОВИЧ Е.А.) ЦЫРУЛЬНИКОВОЙ ЕВГЕНИИ АРОНОВНЫ.

Мне было 14 лет, когда пришли немцы. Мы жили в Брацлаве в своем доме на ул. Базарной № 1, дом был большой, нас было 6 человек семьи.

Старший брат Пиня 1921 г. рождения учился в Киеве на историческом факультете университета, оттуда его взяли на фронт, брата Яшу 1924 г. рождения и отца Арона Лейбовича 1901 г. призвали в армию. Осталась мать Этля *Цырульникова* 1898 г. рождения, брат Борис 1930 г. рождения и я.

Мы пешком ушли из Брацлава, но вскоре вернулись обратно. Дом был ограблен. Мать была домохозяйкой, отец рабочим. С августа 1941 г. по 31 декабря 1941 г. всех евреев согнали в гетто. В одном доме жило несколько семей. Все должны были носить желтые 6 конечные звезды на правой руке и спине, если был обнаружен еврей без желтых звезд, его сильно избивали, а иногда до смерти. С населения гетто брали контрибуцию: деньгами, вещами, золотом. Евреи отдавали все, чтобы только не выгоняли из Брацлава. Была организована полиция, комендатура. Всех ремесленников каждый день брали на работу и многие не возвращались домой.

В октябре месяце собрали подростков 14-16 лет, в т.ч. и меня и посадили в тюрьму. Там нас не кормили, избивали, пока община не внесла выкуп. Днем и ночью полицаи, немцы, румыны развлекались, стреляли в окна, двери, часто попадали в людей. Грабили квартиры, так продолжалось до 31 декабря 1941 г. Был сильный мороз и глубокий снег. В 9 часов утра нас выгнали из домов, согнали в колонну и повели.

Кто не мог идти, расстреливали. По дороге выбирали девушек из колонны, изнасиловали их на глазах у всех и тут же расстреливали. К вечеру усталые, холодные, голодные добрались до с. Вышковцы, загнали в конюшню, где было полно навоза и так многие стояли до утра, а остальные были на улице, утром было очень много трупов. К вечеру мы добрались до Печоры, где был бывший дворец графа Потоцкого, а потом туб. санаторий, но там уже были люди. Мы разбрелись по комнатам, коридорам,

кто где смог захватить место, чтобы сесть. В комнате, где было по 4 человека, нас оказалось 40 человек. Моря чернил не хватит, чтобы описать те ужасы, которые пережили люди в Печорском фашистском концлагере "Мертвая петля".

Было очень тесно и грязно. И очень холодно: жили без стекол, без еды. Местное население: украинцы, русские, поляки приносили что могли и бросали через высокий забор, но это все не могло выручить людей.

В Печоре не было крематория, людей не сжигали, а люди умирали от голода, холода, тифа. Каждый день спец.команда вывозила мертвецов на кладбище, где были выкопаны рвы и туда сбрасывали трупы. К нам дошли слухи, что в январе 1942г. евреев, которые прятались в Брацлаве, живыми бросали в Южный Буг - это Грановская с двумя детьми, Борух Мона и др. Я всех не помню, но в этот день было убито и утоплено более 50 человек: дети, старики, женщины. Некоторым детям удавалось выбраться из лагеря, они ходили побираться и приносили немного поесть родным. Мой брат Боря ходил с торбочкой и приносил немного еды мне и матери. Несколько раз в него стреляли, а один раз так побили, что он еле приполз в лагерь. Я заболела сыпным тифом и до сих пор не знаю, как на голом цементе без лекарств и теплой одежды остались жить.

В марте 1942 г. начали приезжать машины и вывозить людей, до сих пор неизвестно, где находятся могилы многих тысяч людей. Закапывали жертвы живыми.

Собрали подростков и меня в т.ч., погрузили на машину и увезли, мы не знали куда нас везут. Но оказалось, что привезли нас в Брацлавский фашистский лагерь, который размещался в Чернашевской 7-летней школе по ул.Ленина. Лагерь был огорожен колючей проволокой, охраняли его немцы и полицаи. Комендантом был немец, его звали Голд, а фамилии не помню. Сначала узников было мало, но на второй день начали прибывать машины с людьми из Польши, Румынии, Молдавии, Бессарабии. Было много детей, женщин, стариков. На второй день снова приехали машины и объявили, что детей, стариков, больных вместе с вещами везут в хороший лагерь. Но всех расстреляли. И так повторялось почти каждый день, т.е. привозили людей, сортировали и увозили.

Нас, ⁿ подростков, брали на ремонт дороги, на погрузку камней, жерствы, а кормили один раз в день похлебкой. Нам очень помогло местное население. Мне моя школьная подруга Надя Перепон принесла одежду и часто приносила еду. На работу нас водил толстый немец Артур и полицаи. При Артуре была всегда толстая палка, а полицаи были с оружием. Так, что доставалось всем. Каждый день после работы, а работали в любую погоду, нас пересчитывали. Обнаружили, что нехватает 12 человек, построили нас всех и каждый 5 был расстрелян. Объявили, что если на протяжении 5 дней беглецы не найдутся, расстреляют всех. Каждый день, а это было 3 дня подряд, расстреливали каждого пятого. Через 3 дня 12 человек были найдены - 11 мужчин и одна девушка. Энта из Молдавии. Всех связали веревкой и живьем закопали в землю, после войны их перезахоронили на еврейском кладбище. Немцы держали собак, которые вместе с ними охраняли лагерь. Часто забирали девушек по 18-20 лет к себе в дежурку и они уже не возвращались.

В конце 1942 г. фашистский лагерь начали ликвидировать, мне и Руле Константиновской удалось бежать, но нас поймали и отвели в фашистский концлагерь, который был в помещении бухгалтерского техникума по ул. Ворошилова. Это был вроде рабочий лагерь, нас водили на работу : ремонт дороги, собирать овощи. Кормили один раз в день мясом из дохлой конины, одеты были в лохмотья и носили деревянные ботинки. Руки и ноги были обморожены. Комендант лагеря сам управлял всеми, т.е. бил, расстреливал. Каждый день, чтобы успокоится, расстреливал несколько узников. За малейшую провину били до крови, потери сознания. Холод, голод, вши очень мучило нас, но люди помогали нам, когда мы работали, приносили хлеб, картошку, кое-какую одежду. В начале 1943 г. нас всех построили и погнали, но не на работу, а обратно в Печорский концлагерь. Матери я уже там не застала, многих брацлавчан уже не было в живых, одни умерли, а других вывезли и живыми закопали в землю. Кругом лежало много мертвых детей, женщин, стариков, ~~но~~ ним ползали черви, не успевали их хоронить. Один раз мне удалось сбежать из концлагеря, попала я в дом к очень хорошей женщине в с.Печора Антонине Левицкой, у которой было 5 детей, она меня накормила, обогрела. Кто-то указал, что я зашла в этот дом, появились

полицая, а за укрытие узников расстреливали всю семью. Антонина Левицкая бросила меня в яму, где хранилась картошка, без лестницы. Не знаю, как я не погибла. Полицая искали по всему дому, но на погреб бросила хозяйка трапье. Когда полицая ушли, она меня проводила и через пролом в стене я вернулась в концлагерь. То, что можно было видеть каждый день, невозможно описать. По территории ходили живые трупы, раздетые, разутые, окровавленные. Приближалась Красна армия, люди пробовали бежать, но всех почти настигала смерть, стреляли без разбору. Так было убито много узников.

Нашелся мой брат Борис, он приносил кое-какую еду.

13 марта 1944 г. нам удалось бежать из концлагеря, прятались в сарае. 17 марта 1944 г. стрельба была слышна совсем близко и когда мы вышли на дорогу, то не поверили своим глазам. Проходили воины-сибиряки, было холодно, но я не чувствовала, целый день стояла на улице и плакала от радости, что осталась жива с братом и от горя, что потеряла мать.

Пошли пешком в Брацлав домой, но вместо дома была яма.

Нас приютили знакомые.

В концлагерях Брацлава, Печоры было более 30 тысяч узников, а осталось в живых 740 человек.

До сих пор неизвестно, где фашисты убивали свои жертвы, т.е. творили свои темные дела.

До 1988 г. мы, бывшие узники фашистских концлагерей, были изгоями общества. Нельзя было писать в анкетах, что бывший узник концлагеря, не принимали в учебные заведения, на работу. Только благодаря человеку большой души председателя Союза бывших малолетних узников Литвинова Владимира Васильевича, который 25 лет занимался этим вопросом, нас начали вспоминать. Но осталось очень мало бывших узников фашистских концлагерей. 17 марта 1989 г. был открыт памятный знак на здании бывшего концлагеря с.Печора. Это мероприятие организовали Тульчинские и Брацлавские бывшие узники. Нас встречали: 2 оркестра, много цветов. Людми с окрестных сел, ученики и все Тульчинское руководство. Были воспоминания, много слез, пошли на кладбище, где много братских могил, положили венки, цветы, а также ходили к памятнику воинам-освободителям Печоры.

В Брацлаве есть еврейский комитет бывших узников, который занимается общественными и благотворительными делами. Собрали пожертвования и 12 августа 1990 г. на еврейском кладбище состоялся большой митинг в связи с установлением памятной стеллы жертвам Брацлавского и Печорского фашистских концлагерей.

Цырульникова Евгения Ароновна.